

Науковець зазначає, що фрагментом світу для знака може виступати: реальний матеріальний світ (наприклад, справжнє яблуко), реальний ідеальний об'єкт (наприклад, наука) або ірреальний ідеальний світ (наприклад, вигадана казкова істота – *Котигорошко*). Код – це звучання чи літерний запис слова (наприклад, шість послідовних літер: *я, б, л, у, к, о*). Еталонний образ – це ті суттєві ознаки відображеного образу, які дають змогу відрізнити цей фрагмент світу від інших (наприклад, зображення контуру типового яблука як в ілюстрованому словнику). Відображений образ – це відображення реципієнтом різноманітних часових, візуальних, аудіальних, смакових, тактильних, нюхових, емоційних, інформаційних чи інших характеристик фрагмента світу (наприклад, як фотографія яблука) [5, с. 49–50].

Отже, мова є своєрідною поліфункціональною, багаторівневою, ієрархічною, глобальною за значенням семіотичною системою. Мовний знак проектується на комунікативні процеси і розглядається як багатовимірний інформаційний комплекс, що вводиться в мовлення відповідно до комунікативних намірів мовця та сприймається слухачем як у нормативному, так і в прагматичному інформаційних полях. Усі інші знакові системи в генетичному плані вторинні стосовно мови і мають обмежені виражальні можливості й обмежену сферу застосування.

Ми розуміємо, що викладеного вище недостатньо для вичерпного пояснення феномену мовного знака, оскільки осторонь поки що залишаються його власні функції в мові та функціонування в мовленні, зокрема прояв асиметрії мовного знаку. У цьому ми вбачаємо перспективу нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? // Новое в лингвистике / Л. Ельмслев – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – Вып. 2. – С. 117–136.
2. Іванови́ Милена. Збирка вежбања из украјинског језика фонетика * фонологија * правопис (одломци) / Милена Іванови́. – Ваљево : Ваљево принт, 2006. – 30 с.
3. Кодухов В. И. Значение и функция // Семантика языковых единиц / В. И. Кодухов – Л., 1975. – С. 57–60.
4. Мамчич І. П. Мовознавча спадщина Василя Чаплєнка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2002. – 22 с.
5. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : навчальн. посібник / Партико З. В. – Л. : ВФ Афіша, 2006. – 416 с.
6. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 236 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Напрями та проблеми : підручн. / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 712 с.

Olena Kulyk

The notion of a linguistic sign in the linguistic tradition

The article considers results of linguistic research regarding the linguistic sign issue. The author refers to viewpoints of various scientists (such as M. Ivanovych, V. Rusanivsky, O. Selivanova, V. Chaplenko and others) in the interpretation of particular issues concerning transmission of information by means of linguistic signs.

Людмила Овсієнко

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ У МОВОЗНАВЧІЙ НАУЦІ

Стаття присвячена проблемі лінгвокультурологічного концепту у мовознавчій науці. Аналізується поняття «лінгвокультурологія» з погляду різних мовознавців. Особлива увага звертається на лінгвокультурологічний термін «концепт» та на тлумачення цього поняття лінгвістами.

Ключові слова: мова, культура, взаємодія, лінгвокультурологія, концепт, культурно значимий концепт, термін, поняття, мовознавці.

Українська мова, як і будь-яка мова світу, є засобом спілкування між людьми, матеріалом формування і становлення особистості, її інтелекту, волі, почуттів. Мова сприяє виявленню і задоволенню матеріальних та духовних потреб людей, об'єднує їх у суспільство. З одного боку,

розглядаємо її як похідну від нього, а з іншого – як головний фактор самоорганізації суспільства і невід’ємну ознаку таких спільнот як рід, плем’я, народність, нація, культура тощо.

Останнім часом актуальними стали дослідження мови з погляду її взаємодії саме з культурою. Адже мова – це дзеркало культури, в якому відбивається не тільки реальний світ, що оточує людину, а й суспільна свідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, побут, мораль, система цінностей, світосприйняття тощо.

Радикальні зміни в економічному, політичному, мовно-культурному житті нашої держави, світові процеси інформатизації та інтеграції детермінують запит на практично орієнтованих фахівців, підвищують вимоги до фундаментальних знань, багатофункціональних умінь і навичок. Глобалізаційні впливи позначаються і на стані філологічної освіти. Тому питанню взаємозв’язку мови і культури, проблемі формування мовної особистості варто приділяти якомога більше уваги не лише в науковій літературі, а й у процесі навчання та виховання.

Взаємозв’язок та взаємодію культури і мови у процесі їх функціонування вивчає лінгвокультурологія. Вважається, що ця наука виникла в останні роки ХХ століття як результат антропологічної парадигми в лінгвістиці. Першим, хто у своїх працях звернувся до питання синтезу мови і культури, був В. фон Гумбольдт («О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода»). Це питання також розглядали вчені-мовознавці С. Алексеев, С. Воркачов, Ю. Степанов, В. Маслова, В. Кузнецов, О. Селіванова, В. Долинський та інші.

В. Маслова визначає суть науки та її завдання таким чином: «Лінгвокультурологія – це наука, що виникла на перетині лінгвістики та культурології, і яка досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені у мові» [11, с. 8]; «Завдання лінгвокультурології – експлікувати культурну значимість мовної одиниці (тобто «культурні знання») на основі зіставлення прототипної ситуації фразеологізму чи іншої мовної одиниці, його символічного прочитання з тими «кодами» культури, які відомі чи можуть бути запропоновані носію мови лінгвістом» [11, с. 10–11]. В. Шаклеїн вбачає завдання лінгвокультурології «у розгляді феноменів мови та культури, які зумовлюють один одного, що передбачає, перш за все, багатоаспектність проблематики лінгвокультурології, можливість різних системних підходів до вирішення лінгвістичних питань» [15, с. 138]. Такий підхід до визначення завдань лінгвокультурології узгоджується з основними завданнями когнітивної лінгвістики. Хоч необхідно визнати, що на формування останньої мали вплив ідеї В. Фон Гумбольдта, гіпотеза Сепіра-Орфа, праці О. Потебні тощо.

Найважливіша функція мови полягає в тому, що вона зберігає культуру та передає її з покоління в покоління. Саме тому мова відіграє вирішальну роль у формуванні особистості, національного характеру, етнічної спільності, народу, нації. Як відомо, у різних мовах існують спеціальні терміни для позначення об’єктів матеріальної культури (наприклад, їжа, напої). Наявність таких термінів пов’язане з існуванням особливих звичаїв і цінностей, характерних для певної культури. Основою поняттєво-термінологічного апарату для лінгвокультурології є поняття концепту, який можна розглядати із двох боків: як лінгвістичне і філософське поняття.

Основним завданням нашої статті є аналіз підходів до розуміння терміна «концепт» та тлумачення цього поняття лінгвістами.

Термін «концепт» (у російській мовознавчій літературі) з’явився з початком 90-х років ХХ ст. (праці Н. Арутюнової, Д. Ліхачова, Ю. Степанова, М. Ляпіна, О. Кубрякової та інших). Цим терміном для позначення певного поняття послуговується не тільки лінгвістика, а й філософія, культурологія та інші науки.

Одним із перших у світовій лінгвістиці звернувся до дослідження цього питання С. Аскольдов-Алексеев, який вважав, що найбільш важливою функцією концептів є функція заступництва, тому що, будучи розумовим утворенням, концепт у процесі думки заміщає безліч предметів того самого роду. Концепт може заміщати як реальні предмети, так і деякі сторони предмета або реальні дії [1].

Д. Ліхачов, продовживши міркування С. Аскольдова, запропонував вважати концепт «алгебраїчним вираженням значення, яким носії мови оперують в усному й писемному мовленні [10]».

Таким чином, у руслі досліджень С. Аскольдова і Д. Ліхачова процес утворення концептів можна представити як процес спрощення сприйманої різноманітної дійсності. Однак дотепер немає єдиного визначення цього терміна. Одні вчені під концептом розуміють деякі підстановки значень, сховані в тексті «заступники» безлічі предметів, що полегшують спілкування й тісно пов’язані з людиною та її національним, культурним, професійним, віковим досвідом [1].

Практично будь-який концепт може бути представлений найрізноманітнішими мовними засобами: готовими лексемами і фразеосполученнями; вільними словосполученнями; структурними і

позитивними схемами речень, що несуть типові пропозиції (синтаксичні концепти); текстами або сукупностями текстів (за необхідності виявляти складні або індивідуально-авторські концепти) [12].

А. Залевська зазначає, що «концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках, і впливає на неї [6]. Концепт – основна частинка культури в ментальному світі людини» [6, с. 40].

В. Кузнецов дає терміну таке визначення: «Концептом є загальний ментальний зміст..., те, що називають також смыслом... Така інтерпретація смислу мовного виразу має давню традицію, її приймали В. Гумбольдт, Г. Фреге, Б. Рассел, А. Черч, деякі представники російської філософії, зокрема Г. Шпет, І. Ільїн, М. Лосський та інші [9, с. 21]». Л. Чернейко та В. Долинський також зазначають, що термін «концепт» не новий у лінгвістиці, він ототожнюється з терміном «поняття» [2, с. 21]. Можна зауважити, що й на сьогодні визначення цього терміна не є усталеним з огляду на те, що у лінгвістичних дослідженнях він уживається як синонім «значення слова» [6]. Загалом простежується значна кількість підходів до розуміння цього терміна.

У когнітивній лінгвістиці концепт – це відображення у свідомості всього ментального досвіду, засвоєного людиною за час її життя і такого, що відображає накопичені людиною враження, відчуття, уявлення та образи, що складаються в єдину концептуальну систему. Мовна свідомість є сукупністю концептів, або смислів. О. Кубрякова зауважує, що концепт – «термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної у людській психіці» [8, с. 90–93]. Дефініція терміна «концепт» також подається у працях В. Телія [14, с. 94–95], О. Селіванової [13, с. 77].

Варто також звернути увагу на лінгвокультурологічне розуміння терміна «концепт». На думку С. Воркачова, простежується декілька підходів у розумінні цього поняття [4, с. 48]. Учений аналізує концепт як одиницю колективного знання чи свідомості. В. Телія теж наголошує на тому, що концепт обов'язково має національно-культурну специфіку [14, с. 96]. Безперечно, у разі лінгвокультурологічного аналізу розмежування концептів абстрактних і реально «речовинних» сутностей гранично закономірне: увага переважно надається духовній культурі, але так звана матеріальна культура знаходиться з нею в тісному взаємозв'язку. За умови використання цього підходу втрачається цілісність картини або моделі світу, лише за місцем і роллю концепту в системі можна з'ясувати його значимість.

Лінгвокультурологія відносно є «новою» наукою, тому її термінологічна система знаходиться на стадії формування основних понять, про що свідчать спроби дослідників знайти якнайточніші найменування для центральних термінів.

У працях В. Кононенка використовується словосполучення «визначальні слова-поняття» [7, с. 64]. В. Жайворонок застосовує термін «концепти історико-культурної свідомості народу», вважаючи їх не просто словами-знаками, а мовними одиницями, наповненими етнокультурним змістом, які здебільшого і функціонують у культурних контекстах і позначені образністю та етносимволікою [5]. С. Аскольдов-Алексеев зазначає, що «концепт – це індивідуальне сприйняття, якому надається загальна значимість» [1, с. 268]. Когнітивісти переконані, що «мова кодує частково і вибірково способи мислення та аналізу, які є еволюційно старшими, ніж мова; і більше того – ми знаємо про наші слова більше, ніж закодовано у мові загалом» [8, с. 91].

О. Селіванова вважає, що «спільним для всіх концептуальних досліджень є пошук деякої структури, проміжної мови...» [13, с. 124] А. Вежбицька створила методику опису значення слова за допомогою семантичних примітивів [3]. У своїх працях вона пропонує описувати суспільство через ключові слова, які репрезентують основні культурні концепти, і «культурну граматику», яка відображає перелік підсвідомих правил мислення [3].

Одне із вразливих місць багатьох сучасних лінгвокультурологічних досліджень – це продукування глобальних висновків про менталітет та національно-культурну специфіку того чи іншого явища на локальному матеріалі (досліджуються мовні факти однієї мови чи явища лише одного мовного рівня). Однак, навіть за умови міжмовного та міжрівневого дослідження, охопити мегатекст дуже складно.

Отже, концепт – одиниця ментального рівня, яка у певній системі (картині світу) виконує роль стрижневого елементу. Тому погляд на концепти як на ментальні конструкти, що «стоять» лише за «абстрактними» сутностями, не може бути застосований у межах лінгвокультурології. Власне і

національно-культурну специфіку не можна вважати параметром релевантним для зарахування тих чи інших одиниць до концептів. Широкий погляд на розуміння культурно значимих концептів уможлиблює пояснення взаємозв'язків мови, мислення та культури, дає змогу дослідити процеси творення значень. Перед лінгвокультурологією сьогодні стоїть важливе завдання – вивчити принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та їхнього функціонування в мегатексті методом зіставлення з аналогічними одиницями інших мов з метою виявлення культурно значимої інформації і культурно значимих концептів певної мови, що у результаті повинно привести до вичерпного опису мовної картини світу та її специфіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово / Аскольдов-Алексеев С. А. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Долинский В. А. Имя Судьба как объект концептуального и ассоциативного анализа / В. А. Долинский, Л. О. Чернейко // Вестник Московского университета. – 1996. – № 6. – С. 20–41.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Вежбицкая А. – М. : Русские словари, 1997. – 411 с.
4. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 28–50.
5. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – № 32. – 2002. – С. 51–53.
6. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / Залевская А. А. – Воронеж, 2001. – С. 36–44. – (Методологические проблемы когнитивной лингвистики).
7. Кононенко В. І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62–69.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянкова, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Наука, 1996. – С. 90–93.
9. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / Кузнецов В. Г. – М. : Наука, 1991. – С. 20–25.
10. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1983. – № 1. – С. 12–16.
11. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию / Маслова В. А. – М. : Наука, 1997. – С. 8–12.
12. Савельева О. Г. Концепт «еда» как фрагмент языковой картины мира : лексико-семантический и когнитивно-прагматический аспекты (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 03 «Славянские языки» / О. Г. Савельева. – Краснодар. – 2006. – 24 с.
13. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Селиванова Е. А. – К., 2000. – С. 76–125.
14. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В. Н. – М. : Наука, 1996. – С. 94–96.
15. Шаклеин В. М. Становление и развитие теории лингвокультурной ситуации в лингвокультурологических исследованиях / В. М. Шаклеин // Язык и культура. Культурологический компонент языка. – 1998. – № 2. – С. 137–140.

Liudmyla Ovsienko

Linguistic and cultural concept in linguistics

The article is devoted to the problem of linguistic and cultural concept in linguistics. It analyzes the notion of «linguistic and cultural study» regarded by various linguists. Particular attention is paid to the term of «concept» and interpretation of this notion by linguists.

Key words: language, culture, interaction, linguistic and cultural study, concept, a culturally important concept, term, notion, linguists.

Ірина Царьова

ЕТНОГРАФІЧНА ПІДОСНОВА ОБРЯДОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ НАРОДНИХ СВЯТ СХІДНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

У статті розглянуто фразеологію літнього циклу народних свят Східної Слобожанщини: Зелені свята, Русалії, Пресвята Трійця, Івана Купала, День пророка Іллі, Маковея, Преображення Господнє, Свято Успіння Пресвятої Богородиці.

Ключові слова: етнолінгвістика, обряд, фразеологія, фразеологічна одиниця.